

CRNA KNJIGA BOLONJSKOG PROCESA

The National Unions of Students in Europe
May 2005

Ova publikacija je deo ESIB-ovog projekta evaluacije i treninga podržanog od strane Evropske komisije u okviru programa *Socrates*.

Socrates

Stavovi sadržani u publikaciji su isključivo stavovi autora, i Evropska komisija se ne smatra odgovornom za bilo kakvu upotrebu ovde pomenutih informacija.

Izdavanje ove knjige je omogućeno zahvaljujući:

Dragi čitaоче,

S obzirom na to da smo na pola puta do 2010. kada Bolonjski proces treba da bude okončan, vreme je da se rezimira dokle se stiglo u ovoj reformi visokog obrazovanja. Ovo je od izuzetnog značaja s obzirom na to da su do sada Bolonjske reforme bile vrlo obimne i mogu se smatrati geografski verovatno najrasprostranjenijim i u istoriji evropskog visokog obrazovanja najsveobuhvatnijim.

Iako ESIB (The National Unions of Students in Europe) uglavnom pozdravlja Bolonjske reforme i njihov duh, nacionalne i institucionalne interpretacije akcionih linija Bolonjske deklaracije mogu biti različite, što u raznim visokoobrazovnim institucijama i državama dovodi do mnogobrojnih pogrešnih primena. Mi zaista verujemo da takve pogrešne primene – čije smo primere pokušali da sakupimo u ovoj brošuri – ne mogu ni na koji način uroditi plodom: naprotiv, one stvaraju logičan otpor reformama i na taj način rizikuju da ugroze sam proces.

Crna knjiga Bolonjskog procesa nema za cilj samo da uperi prst ka lošim primerima i da protiv istih protestuje. Glavni cilj Crne knjige treba videti kao učenje na sopstvenim greškama i izbegavanje grešaka koje su druge zemlje činile u procesu reforme. Stoga se mi nadamo da će ova knjiga, uprkos tome što je crna – uprkos tome što ima negativan pristup, biti od pomoći u budućem periodu Bolonjskog procesa.

Ovom prilikom želimo i da se zahvalimo svima (a posebno predstavnicima nacionalnih studentskih unija širom Evrope) koji su nam time što su nam slali svoje tekstove pomogli u pripremanju ove knjige, kao i na njihovoj podršci, strpljenju i razumevanju.

ESIB – The National Student Unions of Europe
Komitet za Bolonjski proces 2004-2005.

Bolonjski proces i stav ESIB-a prema ciljevima procesa

ESIB¹ generalno pozdravlja sve prisutniju saradnju na polju visokog obrazovanja u Evropi i podržava formiranje Evropske zone visokog obrazovanja². Kada govorimo o opštim principima ovog procesa, ESIB bi želeo da istakne da saradnju unutar Evrope i šire vidi utemeljenu na suštinskim akademskim vrednostima koje predstavljaju osnovne pokretačke faktore u stvaranju Evropske zone visokog obrazovanja, kao i na saradnji (odnosu) između Evropske zone visokog obrazovanja i drugih delova sveta. Poseban akcenat stavljen na međunarodnu konkurentnost Evropske zone visokog obrazovanja na svetskom tržištu je mač sa dve oštrice. S jedne strane to može voditi povećanju kvaliteta i transparentnosti, dok s druge strane može još više doprineti privatizaciji i odlivu mozgova, trendovima kojima se ESIB čvrsto i otvoreno protivi. S druge strane, opet, uvođenje koncepta atraktivnosti (Evropske zone visokog obrazovanja za ostale delove sveta) u Praškom kominikeu i okretanje kooperativnijem pristupu je u velikoj meri podržan od strane ESIB-a. ESIB bi takodje voleo da istakne da jasno stremljenje ka ciljevima Bolonjske deklaracije je neophodno kako bi se oni ostvarili, a takodje i to da Bolonjski proces ne sme biti zloupotrebljen kako bi se sprovele druge reforme koje su samo na papiru u skladu sa ovom deklaracijom. Čini se da neke zemlje koriste Bolonjski proces kako bi sprovele ovakve reforme i ESIB čvrsto osuđuje pokušaje tih vlada da ove reforme zloupotrebe. Takva zloupotreba ugrožava Evropsku zonu visokog obrazovanja jer ona dovodi do toga da se interesne grupe usprotive procesu što bi znatno otežalo implementaciju.

Snažan fokus na ekonomske ciljeve Bolonjskog procesa za protivtežu ima uključivanje socijalne dimenzije i učvršćivanje visokog obrazovanja kao društvenog dobra u Praški i Berlinski kominike. Međutim, puno toga još mora da se uradi kako ovi ciljevi ne bi ostali mrtvo slovo na papiru, već ostvareni, kako bi se osigurao društveni angažman i jednakost u okviru Evropske zone visokog obrazovanja.

Osim toga, ESIB čvrsto veruje u mogućnost pozitivne promene koju donosi Bolonjski proces i pozdravlja ovaj proces kao šansu za reformu visokoobrazovanih sistema kako bi oni u većoj meri odgovorili kako potrebama studenata i društva, tako i potrebama tržišta rada.

---

¹ ECTS (European Credit Transfer System) – ESPB (Evropski sistem prenosa bodova); prim. prev.

² European Higher Education Area (EHEA); prim. prev.

1. ESPB – šampion u lošoj primeni i pogrešnoj implementaciji

ESPB se već više od 15 godina koristi u svrhu prenosa bodova kod mobilnih studenata. Sa Bolonjskim procesom primena ovog sistema se proširila i sistem je postao poznat široj javnosti. Sada je poznat kao Evropski sistem prenosa i akumulacije bodova. Bolonjskom procesu je bio potreban bodovni sistem koji je (u najmanju ruku) usklađen sa ESPB-om. Poslednjih godina postalo je jasno da se većina zemalja opredelila za ESPB. Sve zemlje koje nisu koristile neki od svojih bodovnih sistema su se bez razmišljanja opredelile za ESPB. Zemlje koje su koristile neki od svojih sistema u cilju prenosa i/ili akumulacije bodova, svoje sisteme usklađuju sa ESPB-om (poput Nordijskih i Baltičkih zemalja). Malo drugačiji sistem se zadržao na grčkim univerzitetima (po pitanju akumulacije), Irskoj i Ujedinjenom Kraljevstvu. Jedino u Bosni i Hercegovini (oba entiteta), Hrvatskoj, Makedoniji, Srbiji i Španiji ESPB je ili još uvek u fazi implementacije ili ga jedva ima.

Kada govorimo o uvođenju nekog bodovnog sistema, uglavnom se na prvi pogled čini da se sa implementacijom već daleko stiglo. Međutim, tek kad se situacija malo pažljivije osmotri, ozbiljne greške postaju vidljive. Implementacija ESPB-a kao najraširenijeg bodovnog sistema u Evropi se ne sprovodi na odgovarajući način, a što se volje da se on sprovede pravilno tiče, jedva da je i ima. Ogroman broj nedostataka u ovakvom obrazovnom sistemu bi postao vidljiv. Međutim, ovo je izazov koji se mora prihvatiti. Pravilna upotreba ESPB-a nije jedino što treba biti učinjeno kako bi se studentima obezbedilo kvalitetno obrazovanje. Sve prednosti bodovnog sistema su ugrožene. Ako se ne možemo osloniti na to da jedan ESPB bod vredi jedan ESPB bod, upotreba ESPB-a kao sistema kako za prenos tako i za akumulaciju bodova nije zagarantovana.

Najizraženiji problemi su sledeći:

- Sve zemlje nemaju ESPB ili umesto njega neki drugi kompatibilni bodovni sistem
- Sve visokoobrazovne institucije ne sprovode implementaciju dosledno i na svim nivoima
- ESPB se dovodi u vezu sa kontakt časovima³
- Opterećenje studenata se ne meri na adekvatan način
- Bodovi se ne dodeljuju pravilno
- U merenju opterećenosti studenata se ne uzimaju u obzir sve aktivnosti studenata
- Ne postoji spremnost da se sa sistema koji se zasniva na predavanju gradiva pređe na sistem koji se zasniva na usvajanju gradiva

ESPB haos u frankofonoj zajednici u Belgiji – kursevi koji nose 0 ESPB bodova!!!

Mračna strana Bolonjskih reformi u Francuskoj govornoj zajednici u Belgiji sastoji se u haotičnom i anarhijskom načinu uvođenja ESPB-a u većini institucija, s obzirom na to da su oni imali samo 6 meseci da prevedu sve svoje obrazovne aktivnosti na ESPB.

---

³ contact hours – vreme koje student provede na nastavi; prim. prev.

U jednoj od visokoškolskih institucija, *FEF - Fédération des Etudiant(e)s Francophones* (Udruženje frankofonih studenata u Belgiji) primećen je jedan kurs koji nosi... 0 ESPB bodova!

ESPB i modularizacija – da li visokoškoolobrazovni sistem u Nemačkoj pada u sve dublju tamu ili mu možda svanjava?

Na bodovni sistem i modularizaciju se na Evropskom nivou, kao i među interesnim grupama u Nemačkoj, gleda kao na osnovno sredstvo u ostvarivanju transparentnosti, uporedivosti i kompatibilnosti kada su u pitanju kvalifikacije i, takođe podjednako bitno, u pomeranju fokusa obrazovnih programa sa kontakt časova na individualnu opterećenost studenata.

Postojeći podaci nas navode da poverujemo da su se sve naše želje skoro ostvarile: 85 odsto svih Bachelor i *Masters* programa prvog i drugog ciklusa u Nemačkoj su zasnovani na modulima, i 88% koriste ESPB. Ali kao i obično, ako bliže pogledamo, viđenje pomenutog napretka se značajno menja. U stvari, u ovom slučaju priča o implementaciji ESPB-a kao i o modularizaciji, nije priča o uspehu već priča o napretku koji se da dovesti u pitanje.

Samo 44% programa u Nemačkoj koji se zasnivaju na modulima u stvari ima jasno definisan rezultat. Prema tome, u polovini slučajeva je samo određen broj kurseva formalno kombinovan kako bi se stvorio “veći teret”. Ovo je isti koncept koji je primenjivan u mnogim slučajevima kada su od postojećih magistarskih i diplomskih programa sastavljeni Bachelor i *Masters* programi. Samo što su u ovim slučajevima postojeći programi razbijani i preimenovani. Ostaje nam samo da se pitamo na koji način će ovo unaprediti uporedivost i kompatibilnost ili pak dovesti do bilo kakve kvalitativne reforme studijskih programa.

Iako je Berlinskom kominikeu to odlučeno, bodovi u Nemačkoj, pa i u slučaju onih zemalja koje tvrde da koriste ESPB, nisu uvek dodeljivani na osnovu opterećenosti koja se odnosi na određeni kurs ili na sam ishod učenja. U stvari, samo 46% ukupnog broja implementiranih bodovnih sistema se zasniva na opterećenosti studenata. Očigledno je da postoji čitav niz načina obračunavanja bodova za kurseve. S jedne strane se opet možemo zapitati na koji način komparabilnost i kompatibilnost različitih bodovnih sistema mogu biti zagantovani, čak i unutar jedne zemlje.

Dok se s druge strane možemo zapitati o načinima obračunavanja i dodeljivanja samih bodova. U najapsurdnijim i najočiglednijim primerima odsustva ikakvog logičnog sredstva obračunavanja bodova, za privođenje kraju nekih modula u celosti ni jedan bod nije dodeljen. Ne samo da se postavlja pitanje kako gradivo može biti savladano bez ikakvog opterećenja, već i zašto su ponuđeni ili su čak obavezni moduli koji bukvalno ne “vrede” ni jedan bod.

ESPB i dodatak diplomi – i dalje izazov za fakultete u Poljskoj

Implementacija ESPB-a nije uvek najjasnija i još uvek predstavlja jedan od vodećih problema sa kojim se fakulteti u Poljskoj susreću. Sve visokoškolske institucije ne razumeju svrhu ESPB-a kao i to da on predstavlja alat za obračunavanje opterećenosti studenata. Obično reforma nastavnih sadržaja nema nikakve veze sa implementacijom ESPB-a pogotovo ako akademsko osoblje godinama predaje isto gradivo. Nastavni plan studentima obično ne omogućava da izaberu ono šta žele da uče. Programi ih obavezuju da polažu neke ispite u predviđenom roku bez ikakve mogućnosti da ranije diplomiraju pre vremena. Visokoobrazovne institucije u ovoj zemlji još uvek imaju problema sa ESPB bodovima koje student sakupi na nekom drugom univerzitetu u Poljskoj ili inostranstvu. Ove godine je dodatak diplomi po prvi put obavezan i već se javljaju neki tehnički problemi jer administrativno osoblje nema ni najmanju ideju kako će diploma glasiti, kako da je odštampa itd.

Učenje 24 sata dnevno u Makedoniji!!!

Obračunavanje bodova i implementacija ESPB-a bili su i još uvek spadaju u najveće probleme sa kojima se fakulteti u Makedoniji suočavaju. Neki su smatrali da je ESPB neka vrsta evropskog sistema za dodelu kredita (zajmova), jer se termin “kredit” odnosi na “zajam” u makedonskom zakonodavstvu⁴. Drugi su smatrali da se ESPB odnosi na uvođenje novog načina ocenjivanja. A bilo je i onih koji bi na pitanje o ESPB-u odgovorili da se sistem već primenjuje na njihovim fakultetima, misleći pritom na obavezu studenata da redovnije pohađaju nastavu što bi bilo overeno potpisom profesora, ili učestalijim testiranjem znanja tokom godine (kolokvijumima) na kojima bi student dobijao delove (parcijalne) ocene koje bi njemu poslužili kao “krediti” za dobijanje konačne ocene na kraju godine.

Kada su fakulteti koji su zaista shvatili da je ESPB u stvari alat za merenje opterećenosti studenata, poput Elektrotehničkog fakulteta na Univerzitetu “Sv. Kiril i Metodij” u Skoplju, primenili ovaj metod kako bi izrazili stvarnu opterećenost studenata, primećeno je da student na prvoj godini studija mora da provede više od 24 časa dnevno na predavanjima i učeći kako bi postigao očekvani rezultat. Ovo je jedan od razloga što i posle toliko godina postojanja tog fakulteta veliki broja studenata obnavlja godinu ili napušta fakultet. Reforma kurikuluma je i dalje veliki izazov za sve fakultete koji su krenuli ili nameravaju da krenu sa implementacijom ESPB-a, posebno zato što se većina nastavnog osoblja nerado “odriče” nekih delova svojih udžbenika smatrajući ih neophodnim i nezamenljivim. Kako će fakulteti rešiti problem preopterećenosti studenata, koju smo mogli videti iz navedenog primera, ostaje misterija!!!

Studenti u Sloveniji lišeni učešća u implementaciji ESPB-a

---

⁴ Engleski *credit* – bod; *loan* – kredit, zajam; prim. prev.

Uvođenje ESPB-a je takođe predviđeno i novim slovenačkim Zakonom o visokom obrazovanju, međutim, visokoobrazovne institucije u ovoj zemlji ovaj zakon shvataju svaka na svoj način. Opterećenost studenata uopšte nije uzeta u obzir. Broj ESPB bodova meri opterećenost profesora. Što znači da sa porastom broja sati provedenih na predavanjima raste i broj ESPB bodova.

ESPB nije implementiran u saradnji sa studentima. Što znači da studenti nisu aktivno uključeni u taj proces.

Još jedan primer pogrešne implementacije ESPB-a jeste ravnomerna formalna raspodela ESPB bodova svim kursevima u okviru jednog studijskog programa ili na jednom fakultetu. To znači da svaki predmet nosi po 5 bodova bez obzira na opterećenost studenata.

Poricanje – opterećenje studenata u Hrvatskoj

Slični problemi su pre izvesnog vremena iskrslili prilikom implementacije ESPB-a u Hrvatskoj. Šta se tu zapravo dogodilo govori priča jednog Hrvatskog stručnjaka za ESPB gde on navodi primer sa svog fakulteta. Stvarno opterećenje studenata je izmereno za studente prve godine i došlo se do rezultata koji su jasno pokazivali da prosečan student ne može da položi godinu u roku od godinu dana već da mu je potrebno još najmanje 6 meseci kako bi spremio i polizao sve ispite. Kada su rezultati prezentovani nastavnom osoblju, odluka da se izmeri opterećenost za preostale tri godine i da se postojećim predmetima dodeli po 60 bodova nije donešena. Dok je ovakva situacija bila prisutna na fakultetima gde su oni koji su za to odgovorni poznavali i shvatali koncept opterećenja studenata, na većini drugih fakulteta profesori su se raspravljali oko toga čiji će predmet dobiti više bodova, budući da onaj profesor koji dobije najviše bodova očito ima i najvažniji predmet (kurs), i da sam taj profesor je ustvari najvećeg stručnjak na fakultetu.

Bodovi u Mađarskoj

U Mađarskoj bodovni sistem funkcioniše svuda počev od Septembra 2003. godine (u nekim institucijama i ranije). I u zakonskom smislu funkcioniše na odgovarajućem nivou; ali problemi se javljaju u primeni zakona na lokalnom nivou. Opterećenje nije mereno kada su dodeljivani bodovi; bodovi su dodeljivani kurikulumima.

Mađarski bodovni sistem, kao što je slučaj i u mnogim drugim evropskim zemljama, je formiran obrnutim redom, što znači da su bodovi dodeljivani vrlo slobodno, u skladu sa određenim kurikulumima, pritom ne mereći opterećenost. To znači da bodovni sistem u Mađarskoj nije doprineo stvarnoj promeni kurikuluma niti omogućio studentima da biraju koje će časove pohađati; generalno, bodovi nisu realno povezani sa opterećenjem.

Takođe treba napomenuti da je struktura studija i dalje kruta (nefleksibilna); bodovi su dodeljivani predhodnom studijskom i nastavnom okviru; npr. u većini slučajeva časovi se mogu pohađati jedino u toku jednog semestra i studenti te ispite mogu da polažu jedino u tom (na kraju tog) semestru.

Arbitrarna dodela ESPB-a u Danskoj

U Danskoj je implementacija ESPB-a sprovedena još ranije, a počev od 2001. ovaj sistem se primenjuje u skoro svim visokoobrazovanim institucijama u ovoj zemlji.

Uprkos tome što se ESPB generalno shvata kao sistem koji meri opterećenost studenata, u praksi se tako ne primenjuje. Implementacija ESPB-a na univerzitetima je sprovedena veoma jednostavno, možda i suviše jednostavno. Pre uvođenja ESPB-a jedna godina studija se merila jednim poenom. Kada je uveden ESPB skoro svi univerziteti su jednostavno rekli da sada jedna godina studija teži 60 poena umesto 1 poen.

Ako je neki kurs u predhodnom sistemu merio 0.33 poena sada meri 20 poena. To bi značilo da je bilo samo nekoliko programa koji su počeli da uzimaju u obzir opterećenost studenata za svaki kurs posebno – jer, kad su već mogli da samo promene broj poena, nisu ni morali to da uzimaju u obzir. Broj bodova koji nosi svaki kurs je još uvek više stvar političkih prioriteta u okviru programa nego stvar realnog opterećenja studenata. Kada se bodovi dodeljuju kursevima uobičajeno je da nastavno veće (koje je odgovorno za program) obrati pažnju na broj kurseva u okviru programa i na to koliko je svaki od njih bitan za profil tog programa, i tek se tada kreće sa raspodelom ESPB bodova po kursevima. Prema tome, dodeljivanje ESPB bodova jednom kursu u ovom slučaju nije u skladu sa stvarnim opterećenjem studenata. Ipak, stvari idu na bolje, mada, veoma sporo.

Na strukovnim akademijama⁵ u Finskoj odluke koje se tiču ESPB-a donošene na brzaka

Akademije strukovnih studija u Finskoj su sa planiranjem zamene starog sistema koji se zasnivao na “radnim nedeljama” za novi, bodovni sistem, otpočele relativno kasno, mnogo kasnije u odnosu na univerzitete. U početku je vladalo mišljenje da je promena samo mehaničkog tipa, ništa bitno.

Srećom, na većini strukovnih akademija se napokon sprovodi neka vrsta restrukturiranja kurikuluma. Međutim, ove visokoškolske institucije će preći na ESPB pre nego što proces restrukturiranja bude završen. Generalno, studenti učestvuju u restrukturiranju kurikuluma, ali ne u svim jedinicama (u svim programima, na svim nivoima), kako bi trebalo. Na nekim strukovnim akademijama studenti su u potpunosti uključeni dok na nekim nisu uopšte. U mnogim jedinicama se nije izračunalo kolika je opterećenost studenata za jedan studijski kurs, iako ima mnogo kurseva koji su ili preopterećeni ili nedovoljno opterećeni. U reformi ovih nastavnih planova nije bilo kooperacije među institucijama.

Okolo polovina akademija strukovnih studija je odlučilo da produži akademsku godinu sa 9 na 10 meseci. Ova odluka je doneta na preporuku radne grupe Rektorske konferencije

---

⁵ Polytechnics – akademije strukovnih studija/strukovne akademije; prim. prev.

akademija strukovnih studija u Finskoj. Ministrastvo prosvete nije izrazilo svoj stav po tom pitanju. Studenti i nastavno osoblje nisu bili konsultovani u vezi sa ovom promenom na većini strukovnih akademija i najčešće su o tome bili obavešteni nakon same izmene. “Savez nastavnika” je protiv ovoga pošto za njih ova promena znači da moraju da rade u junu, koji je da sad tradicionalno bio deo raspusta. Niko nije razmišljao o tome kako će pohađanje nastave prvog letnjeg meseca uticati na studente koji pokušavaju da nađu posao preko leta kako bi sebi finansirali studije. Takođe, novčana pomoć studentima koju oni dobijaju tog dodatnog letnjeg meseca će smanjiti ukupan (mesečni) iznos.

Okvir kvalifikacija je bio pripremljen pre nego što je nova koncepcija visokog obrazovanja završena. Okvir kvalifikacija u Finskoj je rađen u situaciji kada restrukturiranje nastavnog plana na akademijama strukovnih studija nije bilo završeno i kada kvalifikacija koju donosi drugi ciklus na strukovnim akademijama nije priznato. To dovodi do situacije u kojoj se okvir kvalifikacija mora menjati skoro odmah nakon njegovog objavljivanja.

Takođe, značenje termina “kvalifikacija” se svodi na zvanje samo u okviru formalnog visokoobrazovnog sistema, čime je njegovo šire značenje (npr. kvalifikacija stečena kroz učenje van formalnih okvira) zanemareno. U tom smislu učenje tokom čitavog života⁶ u tim okvirima ostaje samo površno shvaćeno.

ESPB u Norveškoj – drugačija priča?

Kao što je svima nama poznato, Norveška je brzo i odgovorno sprovela implementaciju linija delovanja Bolonjske deklaracije ubrzo nakon što je ona bila potpisana. Može se reći da su se neke stvari tako brzo desile da niko nije zaista shvatio šta se tu zapravo dogodilo i koji su razlozi za to. Po našem mišljenju u ovome leži problem kada je u pitanju implementacija ESPB-a u Norveškoj.

Možda su i postojali razlozi za promenu sistema bodovanja i ocenjivanja u norveškom visokom obrazovanju. U starom sistemu ocenjivanja, gde su ocene bile izražene u brojevima od 6 do 0 – pri čemu je 4 bila prelazna ocena a 0 odlična – i nedostižna, neki profesori su pravili razliku između stotih delova ocena. U čemu je bila stvarna razlika između studenta koji dobije 3.0 i onog koji dobije 2.98? Uvođenje nove skale ocenjivanja je, prema tome, na mestu, ali je za nastavnike u Norveškoj možda uvedena isuviše pre vremena da bi oni po njoj ocenjivali. Stoga su oni sačinili sopstvene tabele za prevođenje ocena, dok su studenti gledali kako im sa novim prosečnim “C” ocene propadaju.

Međutim, stari bodovni sistem je prilično dobro funkcionisao. Većina kurseva se sastojala iz izbalansiranih modula i postojala je jasna veza između onoga što se radilo tokom godine i samog ispita.

---

⁶ Lifelong Learning – učenje tokom čitavog života

Ono što možda i ne iznenađuje je to da je istovremeno uvođenje novog sistema ocenjivanja kao i novog bodovnog sistema stvorilo haos. Profesori i nastavnici su zbunjeni, studenti su zbunjeni, i još uvek nije dokazano da novi sistem olakšava mobilnost studenata ili čini njihove diplome prepoznatljivijim.

Uzimajući u obzir da je ESPB stvoren kao sistem prenosa, odnosno kao sredstvo za prevođenje opterećenosti, tako da se ona može porediti i u drugim sistemima, pri čemu opterećenost jedne godine studija teži 60 jedinica, napuštanje norveškog sistema od 20 bodova izgleda besmisleno...

2. Osiguranje kvaliteta⁷ – za neke očigledno isuviše problematično pitanje

Iako se podrazumeva da ni u jednoj zemlji potpisnici Bolonjske deklaracije, sistem internog i eksternog osiguranja kvaliteta ne funkcioniše savršeno, čini se da su neke zemlje na pravom putu. Studentske organizacije u Nordijskim zemljama, Belgiji (flamanskom delu) i Ujedinjenom Kraljevstvu su veoma zadovoljne svojim nacionalnim sistemima za osiguranje kvaliteta, dok postojeći sistemi za osiguranje kvaliteta u Austriji, Belgiji (francuskom delu), Bugarskoj i Sloveniji obećavaju. Uprkos činjenici da su sistemi za osiguranje kvaliteta u ovim zemljama razni i da nivo autonomije njihovih visokoobrazovnih institucija varira, ono što ih spaja jeste činjenica da je u tim zemljama učešće studenata u osiguranju kvaliteta veće nego u većini drugih zemalja, mada, i to treba podići na viši nivo.

Istovremeno, u svim ostalim zemljama studenti nisu zadovoljni načinom na koji sistem za osiguranje kvaliteta funkcioniše, ili, kao što je kod mnogih slučaj, uopšte ne funkcioniše. Većina prepreka na putu ka čvrstom sistemu za osiguranje kvaliteta se može svesti na sledeću listu stvari za koje studenti uporno smatraju da moraju da se promene:

- Nedostatak sistema za osiguranje kvaliteta
- Stvarno učešće studenata na svim nivoima i u svim koracima u osiguranju kvaliteta
- Objavljivanje svih rezultata
- Međunarodno učešće u osiguranju kvaliteta
- Više finansijskih i ljudskih resursa za nacionalne komisije za osiguranje kvaliteta
- Veći nivo transparentnosti kada su u pitanju procedure
- Čvršća veza između evaluacija i posledica istih
- Javno obrazloženje posledica kako internog tako i eksternog osiguranja kvaliteta svega što se događa kao i svega što se ne događa
- Više obraćanje pažnje na uslove studiranja, opterećenost studenata i nastavu o procesu osiguranja kvaliteta
- Provera kvaliteta na svim nivoima u okviru visokoobrazovnih institucija

---

⁷ QA – Quality Assurance; prim. prev.

Učešće studenata u osiguranju kvaliteta u Poljskoj???

Studenti u Poljskoj i dalje traže efikasan način verifikovanja osiguranja kvaliteta. Postoji nacionalni sistem i Nacionalni savet odgovoran za implementaciju ovog dela Bolonjskog procesa, ali ovaj sistem ne funkcioniše uvek kako treba. Standardi (u osiguranju kvaliteta) se više odnose na administrativnu stranu visokoškolskih institucija nego na stvarnu korist studenata. Nacionalni savet se više stara o akademskom i administrativnom osoblju nego o odnosima i načinima držanja nastave i učenja. U Nacionalnom savetu nema predstavnika studenata, nema ga ni na nacionalnom niti institucionalnom nivou, kao ni na panelu diskusije eksperata za eksterno ocenjivanje.

Predstavnici studenata sada pokušavaju da ubede Ministarstvo i Nacionalni savet da su studenti ti koji najbolje raspolažu informacijama o kvalitetu obrazovanja i o kvalitetu nastave. Tako da ako oni žele objektivnu ocenu nastave moraju da pitaju studente. Nema boljeg načina da se sazna mišljenje studenata od toga kada studenti međusobno razgovaraju i imaju slobodu da kažu šta zaista žele. Učešće studenata u tom procesu zavisi od aktivnosti studentskih organizacija na univerzitetima, mada, čak i kada su one aktivne, rezultati su retko javljaju.

Problem transparentnosti i uporedivosti studija na različitim univerzitetima u različitim akademskim centrima je i dalje teško rešiti. U ovoj zemlji obrazovni kriterijumi na nekim fakultetima se tek sada primenjuju, a objedinjavanje obrazovnog procesa još uvek traje. Takođe postoji veliki broj malih, privatnih visokoobrazovnih institucija koje nude studije lošeg kvaliteta (kurikulumi ovih institucija su posebno loši) i, nažalost, izdaju diplome koje se porede sa diplomama kvalitetnih visokoobrazovnih institucija. Predstavnici studenata obično privole privatne visokoobrazovne institucije da sa studentima potpišu ugovore kojima bi se obezbedio visok kvalitet obrazovanja u toku čitavih studija, čak i ako, na primer, država to ne reguliše.

Osiguranje kvaliteta u Rumuniji – rasprava koje nema

U Rumuniji bi osiguranje kvaliteta postalo nova tema rasprave, kada bi se uopšte o tome i raspravljalo. Iako u Berlinskom kominikeu stoji da nacionalni sistem za osiguranje kvaliteta mora biti formiran do 2005, malo toga je na tu temu rečeno, a još je manje urađeno. Kvalitet visokog obrazovanja je za Rumuniju veliki problem i osiguranje kvaliteta je prilika da se ovo pitanje stavi na dnevni red.

Bivša Vlada je predložila jedan sumnjiv Zakon o osiguranju kvaliteta u obrazovanju (u kome bi, između ostalog, rumunska komisija za osiguranje kvaliteta bila u nadležnosti Ministarstva prosvete). Predlog zakona je naišao na samo dve reakcije: jedna je komentar od strane Rumunske organizacije za unapređenje kvaliteta, a druga je konferencija koju je organizovao ANOSR – Nacionalna studentska unija Rumunije.

Naređenje ministra kojim se od univerziteta zahteva da pre početka ove akademske godine uspostave Sistem za očuvanje kvaliteta izdato je tek mesec dana pre Bergenskog

samita. U Rumuniji još uvek ne postoji Nacionalni savet za osiguranje kvaliteta. Ono što čitavom ovom procesu nedostaje jeste debata u kojoj bi učestvovala čitava akademska zajednica. Preskačući debatu, Rumunija rizikuje da kvalitet (viokog obrazovanja) poboljša samo na papiru. Ako se o promenama ne raspravlja i ako iste nisu shvaćene i prihvaćene, sistem za osiguranje kvaliteta neće promeniti trenutnu situaciju u visokoobrazovnom sistemu. A promena je od suštinskog značaja.

Postoji li u Mađarskoj interna evaluacija?

Iako mađarski sistem za osiguranje kvaliteta sam po sebi obećava, i dok se po nekim svojim delovima visoko kotira čak i na evropskom nivou, neki elementi i dalje nedostaju. Na primer, u visokoobrazovnim institucijama nema interne evaluacije. Takozvana “studentska evaluacija rada akademskog osoblja” (interna evaluacija koju su sproveli studenti lokalnih studentskih unija, a ne same visokoobrazovne institucije), koja u većini slučajeva postoji samo na papiru i čiji su rezultati retko objavljeni i skoro da nemaju nikakvog efekta na kvalitet visokog obrazovanja. Treba uzeti u obzir da novim predlogom Zakona o visokom obrazovanju je taj proces, kao i objavljivanje rezultata, obavezan, dakle, promene na bolje se očekuju pošto zakon, nadamo se, stupi na snagu (zaključno glasanje će se održati 17. maja). Ako izuzmemo pomenute studentske interne evaluacije, interne evaluacije nekog drugog tipa unutar visokoobrazovnih institucija nažalost ne postoje.

Bugarska – ključni elementi sistema za osiguranje kvaliteta i dalje izostaju

Na bugarskim univerzitetima određeni elementi osiguranja kvaliteta još uvek ne postoje: evaluacija rada akademskog osoblja od strane studenata nije tako dobro razvijena niti predstavlja sastavni deo procedure osiguranja kvaliteta na svim univerzitetima. U većini slučajeva ona predstavlja samo formalnost. U pomenutoj situaciji, rezultati neće uticati na kvalitet, a i njihovo objavljivanje je retkost.

3. Struktura kvalifikacija– pogrešne primene na putu ka dvocikličnom sistemu studija

Iako se reforme struktura kvalifikacija velikom brzinom sprovode u skoro svim zemljama, i svake godine je broj studenata koji započinje studiranje po novoj strukturi sve veći, problemi i pogrešna primena po pitanju praktične implementacije ovih linija delovanja su zabrinjavajući i zaslužuju pažnju i posvećenost svih interesnih grupa u njihovom rešavanju. Najočigledniji i najčešći problemi kada je u pitanju reforma strukture kvalifikacija su sledeći:

- Praksa jednostavnog preimenovanja umesto opšte rekonstrukcije starih studijskih programa
- Stvaranje novih studijskih programa koji su prenatrpani po pitanju opterećenosti studenata

- Učešće studenata u nezadovoljavajućoj meri kao i nepoštovanje njihovog mišljenja u procesu osmišljavanja i rekonstrukcije kurikuluma
- Ne uzimanje u obzir tržište rada kada je u pitanju nova struktura kvalifikacija kao i ne prihvatanje diplomaca sa novim diplomama od starne tržište rada
- Stvaranje barijera za studentkinje

Stvaranje ili povećanje broja problema za studente na prelazu s jednog na drugi ciklus i, uopšte, stvaranje strožijih umesto fleksibilnijih struktura studija je možda ono što i najviše zabrinjava kada govorimo o implementaciji novih struktura kvalifikacija.

Uvođenje dvociklične strukture kvalifikacija u sklopu Bolonjskog procesa je u većini zemalja dovelo do stvaranja ili povećanja broja problema za studente na prelazu s jednog na drugi ciklus. Imajući u vidu da je jedan od osnovnih ciljeva kako Bolonjskog procesa tako i dvocikličnog sistema kvalifikacija veća fleksibilnost studija, ne ostaje nam drugo do da zaključimo da opšte stanje u ovom trenutku u zemljama potpisnicama Bolonjske deklaracije pokazuje da dosadašnji rezultati reforme strukture kvalifikacija ne pokazuju pomak po pitanju fleksibilnosti. Čak štaviše, zahvaljujući svim gorenavedenim problemima po pitanju upisa na drugi i treći ciklus, poput: Numerus Clausus-a, selekcija, školarina, ograničenja u izboru oblasti studiranja i vrste institucije itd, očigledno je da tu postoji više barijera između ciklusa nego slobode i fleksibilnosti samih studija. Većina zemalja je uvođenje dvocikličnog sistema iskoristila kako bi istovremeno implementirala mehanizme ograničavanja. U nekim zemljama takođe postoje programi prvog ciklusa koji ne omogućavaju upis na neki od programa drugog ciklusa, ili pak omogućavaju, ali dosta otežano i uz stroge procedure selekcije.

Šta zaista znači pristup?

Prema mnogim analizama Bolonjskog procesa, npr. stocktaking exercise, definicija pristupa različitim ciklusima je ograničena shvatanjem termina "pristup" onako kako je on shvaćen u Lisabonskoj konvenciji o priznavanju kvalifikacija, tj. "Pravo kvalifikovanih kandidata da konkurišu i budu uzeti u obzir za prijem u institucije visokog obrazovanja". Takođe, termin "pristup" je često ograničen na shvatanje pristupa drugom i trećem ciklusu studija kao pristupa relevantnim studijama drugog i trećeg ciklusa u istoj oblasti studija.

Pravo kandidata da konkurišu i budu uzeti u obzir za prijem na neki od ciklusa visokog obrazovanja u okviru jedne oblasti studija je definitivno nedovoljna definicija termina "pristup". Skrivanje iza takvih formalnih definicija se pre može shvatiti kao nedostatak političke hrabrosti i odgovornosti u suočavanju sa realnom stranom problema pristupa, kao i u savladavanju tog problema. Situacija, u kojoj broj raspoloživih mesta za studije drugog ciklusa čini 5% od ukupnog broja studenata prvog ciklusa, se ne može shvatiti kao situacija u kojoj je studentima omogućen pristup, iako bi svim studentima bilo zagarantovano pravo da konkurišu i budu uzeti u obzir za prijem. Formalni aspekti pristupa i potencijalni problemi pri prelazu s jednog ciklusa na drugi, a koji se tiču tog pristupa, su samo mali deo problema sa kojima se studenti susreću. Bez obzira na pravo studenata da konkurišu i budu uzeti u obzir za prijem u institucije visokog obrazovanja,

za većinu studenata u Evropi prelazak sa jednog ciklusa na drugi nažalost znači nove prepreke na njihovom putu ka sticanju kvalifikacije visokog obrazovanja. U ove prepreke se obično ubrajaju prijemni ispiti, procedure selekcije, školarine itd. U budućnosti termin "pristup" nekom od ciklusa visokog obrazovanja i, s tim u vezi, problemi pri prelazu s jednog ciklusa na drugi moraju biti definisani u širem značenju: kao prijem u institucije visokog obrazovanja bez bilo kakve diskriminacije, što, nadamo se, pokriva sve aspekte ovog problematičnog pitanja.

Struktura kvalifikacija u Italiji – rizična avantura

Sistem strukture kvalifikacija u Italiji je promenjen Ministarskim dekretom (br.509) 1999. godine, što je predstavljalo prelazak sa strukture po kojoj je za diplomiranje bilo potrebno 4 do 5 godina i po kojoj je prosečnim studentima bilo potrebno najmanje 7 godina da završe studije, pri čemu je veliki broj studenata napustilo studije, na strukturu od dva nivoa (I nivo 3 godine, II nivo 2 godine).

2004. godine, novo Ministarstvo prosvete je implementiralo još jedan Ministarski dekret (br.270). Nove promene bi i bile dobre da su same bile posledica pažljive evaluacije koja je prema Ministarskom dekretu 509 sprovedena na univerzitetima, ali ovo nije urađeno kako treba. Dakle, novi dekret je samo doprineo konfuziji koja je već bila prisutna na univerzitetima kao posledica koegzistencije dva sistema, onog od pre 1999. i onog koji je svoren Ministarskim dekretom 509.

Ukratko, slabosti i nedostaci kojima su pre donošenja Ministarskog dekreta 270 studenti bili svedoci:

- Nedostatak koherentnosti između studijskih programa na različitim univerzitetima na uštrb međunarodne mobilnosti kako vertikalne tako i horizontalne;
- Sve veći broj univerziteta osnovanih na neodgovarajući način, što predstavlja rizik za stvaranje univerziteta prve i druge kategorije, pri čemu će samo oni prve kategorije moći da izdaju diplome drugog stepena i biti priznati kao univerziteti koji obučavaju zapošljive studente;
- Uvođenje numerus clausus za drugi stepen (ciklus) studija;
- Zloupotreba bodovnog sistema;
- Odsustvo kritičkog učenja.

Ministarski dekret 270 ne predstavlja pomak. Bazira se na strukturi 1+2+2, pri čemu studenti prve godine moraju da izaberu između studijskog programa koji je više profesionalno orijentisan i programa koji je više akademski orijentisan. Prva grupa studenata ima obavezu da studira samo još dve godine i neće imati pravo pristupa drugom stepenu studija. Druga grupa ima pravo da nastavi studije.

Na kraju, ovaj novi Ministarski dekret nije obavezujuć ali se može implementirati. U stvari, interpretacija autonomije se svodi na to da univerziteti imaju tu slobodu da odluče hoće li ga implementirati ili ne. To će dovesti do situacije kada će u zemljama u kojima

istovremeno biti prisutna 3 različita sistema a pritom neće biti jasno u kojoj meri su mobilnost i priznavanje kvalifikacija među njima mogući.

Četvorociklični sistem kvalifikacija u Makedoniji?!

Imajući za zadatak da u svoj visokoškolski sistem implementiraju promene preporučene Berlinskim kominikeom, fakulteti u Makedoniji su se najpre suočili sa stvarnim problemom prihvatanja činjenice da se reforma ne može zaobići. Nakon toga su, takođe imali problema u nalaženju odgovarajuće metode. Ako se uzme u obzir to da se visoko obrazovanje u Makedoniji tradicionalno sastoji iz 2 ciklusa (dodiplomskog i postdiplomskog), fokus debate bio je na formuli koja je trebalo da se primeni, ili, konkretnije, broj godina koje bi bile obuhvaćene jednim ciklusom.

Imajući u vidu neophodnost prilagođavanja promenama (ili se to, formalno, samo čini), Naučni savet Pravnog fakulteta Univerziteta “Sv. Kiril i Metodij” u Skoplju je posle dugih rasprava i brojnih sastanaka tokom proleća 2005. prihvatilo novi sistem kvalifikacija. Prema tim promenama prvi ciklus, koji je trajao 4 godine zamenjen je trogodišnjim Bachelor studijama. Nakon toga sledi drugi ciklus, odnosno *Masters* studije, u trajanju od godinu dana, a koje su praćene sa još godinu dana studija za sticanje zvanja Master of Science, za one koji žele akademsku karijeru. Jedino zvanje Master of Science omogućava pristup trećem ciklusu, doktorskim studijama. Dalje, zvanje Bachelor ograničava pristup tržištu rada, pošto će jedino oni sa zvanjem *Master* imati mogućnost da polažu državni ispit i postanu advokati. Prema tome, s pravom se možemo zapitati koje zvanje sledi posle završetka osnovnih studija, ili je tu, u stvari, postojala namera da se omoguće dva tipa *Masters* studija, jedan za obične “smrtnike”, a drugi za akademce! A to kako će ovaj novi sistem doprineti većoj transparentnosti i komparabilnosti i u kojoj meri će povećati mobilnost studenata ostaje na predstavnicima ovog fakulteta da razjasne.

Bologna á la française – le LMD⁸

Francuska vlada je iskoristila primenu Bolonjskog procesa kako bi u visokoobrazovnom sistemu sprovela značajne reforme koje, u stvari, i nisu u skladu sa Bolonjskom deklaracijom.

Velika autonomija je data visokoobrazovnim institucijama kako bi iste impelmentirale LMD reforme (kako je, inače, Bolonjski proces i poznat u Francuskoj). Ovo je dovelo do ogromnih razlika između visokoobrazovnih institucija i njihovih programa o ovoj zemlji. Najveći problem je bio neujednačenost između univerzitetskih kvalifikacija kao i između samih studenata. Pre reforme strukture kvalifikacija, državne kvalifikacije je ex-ante akreditovalo ministarstvo, što je predstavljalo formalnu jednakost. Danas, univerziteti mogu da predlože sopstvene kvalifikacije, bez ikakvog nacionalnog okvira zvanja i kvalifikacija koji bi garantovao kvalitet tih diploma. Na primer, dva studenta su upisala osnovne studije iz matematike na dva različita univerziteta koja više nemaju iste kurseve, niti obezbeđuju ista zvanja niti iste kvalifikacije itd. Pošto država više ne određuje

---

⁸ LMD – Licence-Master-Doctorat; prim. prev.

zvanja, ni usklađenost između kvalifikacija koja obezbeđuju univerziteti više ne postoji. Najozbiljnija posledica toga je to što je sada mobilnost između dva univerziteta otežana, kao i to da formalna jednakost između kvalifikacija sa dva univerziteta više ne postoji.

Istovremeno, LMD reforma studentima više ne garantuje pravo na polaganje ispita, završetak studija itd... Još jedno kontroverzno pitanje tiče se nemogućnosti integrisanja kvalifikacija za čije je sticanje potrebno 2 godine, i profesionalnih kvalifikacija (DUT, BTS...) u nove šeme predviđene LMD reformama. Studentima koji pohađaju ove kurseve je sve teže da nastave studije na trećoj godini osnovnih studija (???).

Francuska može poslužiti kao primer zemlje u kojoj je Bolonjski proces bio samo izgovor za uvođenje reforme na nacionalnom nivou koja nema puno veze sa mobilnošću, Evropskom zonom, osiguranjem kvaliteta itd...

Obećanja interdisciplinarnost i fleksibilnost – izazov u Sloveniji

U novim Zakonom o visokom obrazovanju u Sloveniji stoji da studenti mogu da pristupe programu drugog ciklusa koji se znatno razlikuje od programa koji su oni pohađali u okviru prvog ciklusa studija (npr. nakon završetka prvog ciklusa studija hemije student može da kao studije drugog ciklusa upiše ekonomiju). Kako bi se povećala fleksibilnost, jedna od opcija za pristupanje drugačijem drugom ciklusu jeste da se student kroz eksterne izborne kurseve već u toku prvog ciklusa upozna sa onim što će studirati u drugom ciklusu. Kao uslov za upis studijskog programa tog drugog ciklusa može biti od 10 do 60 ESPB bodova iz tih izbornih kurseva.

Postoji nekoliko velikih problema koji ugrožavaju gorepomenute studije:

Univerziteti su uglavnom sačinili nove statute samo da ne bi kršili zakon, a ne da bi omogućili visokoobrazovnim institucijama pravilno sprovođenje Bolonjskih reformi. Fakulteti su često zbunjeni, i kada sprovode reforme nemaju punu podršku univerziteta po pitanju saveta, određenijih regulativa i jasnih strategija.

Za univerzitete autonomija fakulteta predstavlja izgovor kako se sami ne bi pozabavili kvalitetnijim sprovođenjem reformi. Međutim, između univerziteta postoje neke razlike, ali se može reći da se u proseku visokoobrazovne institucije snažno protive konceptu interdisciplinarnosti. Tako su na Univerzitetu u Ljubljani usvojeni statuti po kojima je minimalni procenat kako eksternih (onih koji se razlikuju od glavnog studijskog programa) tako i internih (sličnih glavnom studijskom programu) opcionalnih kurseva samo 10% glavnog studijskog programa. Ovaj univerzitet takođe ne želi da rešava probleme sa fakultetima koji uopšte ne žele da uvide ove kurseve. Postoje i fakulteti koji imaju samo interne opcionalne kurseve. Kada uvide prave mogućnosti koje donosi stvaranje fleksibilnih i individualnih studija, fakulteti će najverovatnije obezbediti opcionalne kurseve, ali samo koliko je to neophodno.

Fakulteti koji u procesu rekonstruisanja kurikuluma uglavnom nude samo minimum eksternih opcionalnih kurseva (10%, što teži 18 ESPB-a u toku 3 godine), a istovremeno

za pristup drugom ciklusu sa drugačijim studijskim programom traže, pored završenog prvog ciklusa, i maksimum ESPB bodova (60). Ta znači da bi studenti morali da steknu dodanih 42 boda nekim drugim putem (premošćivanjem kurseva po završetku prvog ciklusa, gubeći pritom vreme, možda i novac) a neće moći da izaberu opciju koja im je zakonom omogućena.

Na Univerzitetu u Ljubljani raspodela finansija među fakultetima, a posebno među kursevima, se vrši na način koji direktno šteti fakultetima, u smislu da im onemogućava bilo kakvu razmenu studenata kao i eksterne opcionalne kurseve.

“Mali doktorati” u Češkoj

Iako je u Češkoj trociklični sistem dobio zakonski okvir a njegova implementacija izvršena 2001. godine, još uvek postoje takozvani “mali doktorati” koji zapravo ne predstavljaju nijednu određenu kvalifikaciju. Ovu kvalifikaciju (koja nije PhD) stiče osoba koja ima *Masters* diplomu kada položi određeni ispit. (Mada, oni koji poseduju *Masters* diplomu tehničkih, poljoprivrednih i sličnih nauka koji imaju zvanje “Inženjera”- što je isto što i *Masters* – ne mogu da upišu ovaj “mali doktorat”.) Oni koji se pripremaju za ispit za “mali doktorat” se ne smatraju studentima i obično moraju da plate školarinu visokoobrazovnoj instituciji za “usluge sličnog tipa”, uprkos tome što ta vrsta naknade nije zakonom regulisana.

Amandmani koji su 2001. godine podneti na Zakon o visokom obrazovanju, definišu kvalifikaciju Bachelor kao kvalifikaciju koja omogućava pojedincu da se bavi profesijom, ali takođe i da nastavi studije na *Masters* nivou, koje bi se uglavnom zasnivale na teoriji. Ipak, kvalifikacija Bachelor nije u dovoljnoj meri priznata kao, po specijalnim zakonima, dovoljna kvalifikacija. Na primer, po Zakonu o kvalifikaciji nastavnika se od kandidata koji konkuriše za mesto nastavnika zahteva da poseduje *Masters* diplomu, što dovodi u pitanje vrednost Bachelor diplome.

“Specijalističke” *Masters* studije u Švajcarskoj i mnogobrojni drugi problemi

U Švajcarskoj, kada je u pitanju pristup *Masters* programima, prema Zakonu o visokom obrazovanju u toj državi, slobodan pristup bar jednom magistarskom programu i jednoj studijskoj oblasti trebalo bi da bude zagarantovan uspešnim diplomcima osnovnih studija. Izuzetak su takozvani “specijalistički” programi. Tačna definicija tih programa i to koji deo ponuđenih *Masters* programa će biti “specijaliziran” je još uvek predmet pregovaranja. Što se konačnih odluka kada je pristup u pitanju tiče, one još uvek nisu donete. Uopšteno govoreći, veliki je pritisak da se sačine “excellance” programi (pa čak i institucije), za koje bi studenti morali da imaju bar prosečnu ocenu kako bi se upisali. Univerziteti veoma oklevaju da diplomcima sa visokoobrazovnih institucija primenjenih nauka (Fachhochschulen) garantuju pristup na kurseve drugog ciklusa. Što se toga tiče, i tu konačna odluka još nije doneta. Između univerziteta i dve državne akademije strukovnih studija pristup bi trebalo da bude neometen (na osnovu direktive, mada rasprave još uvek traju).

Postoji takođe i ozbiljan problem u profesionalnom visokom obrazovanju za studente koji žele da pristupe drugom ciklus. Problem je u tome što dvociklični programi u samom profesionalnom visokom obrazovanju gotovo i da ne postoje. Studenti moraju da prate uvodne (prelazne) programe, pri čemu su troškovi visoki a visina školarina varira. Kao posledicu imamo slučaj da samo deset procenata ukupnog broja studenata u profesionalnom visokom obrazovanju ustvari upiše neki od programa drugog ciklusa.

Dvociklična struktura u Estoniji ne funkcioniše kao što bi trebalo

U Estoniji smatraju da svi studenti po završetku prvog ciklusa ne bi trebalo da mogu da nastave studije u drugom ciklusu. Između dva ciklusa postoje prijemni ispiti, i samo 2/3 ukupnog broja budžetskih mesta predviđeno je za drugi ciklus. Ovo je posebno problematično pošto su istraživanja pokazala da jednociklični programi nisu relevantni za tržište rada i često novi Bachelor se ne smatra kao neko ko ima potpuno univerzitetsko obrazovanje. Zbog problema vezanih za Bachelor diplomu, smanjenje broja budžetskih mesta samo povećava finansijski teret studenata, koji će u svakom slučaju nastaviti studije, ali će u tom slučaju to morati da plate.

Svima koji studiraju na univerzitetu treba biti omogućeno da dokle god ispunjavaju ono što se od njih traži završe dva ciklusa studija.

Nova struktura kvalifikacija– mađarska bajka/priča

Mađarski visokoobrazovni sistem ima jedan veliki nedostatak kada su u pitanju struktura kurikuluma i njihov sadržaj u studijama drugog ciklus (MSc/MA). Upis na *Masters* ciklus nije dovoljno objašnjen. Sadašnja kvalifikacija stečena na (strukovnom) koledžu nekog univerziteta trebalo bi da bude prihvaćena kao BA/BSc kvalifikacija, tako da oni koji dobiju je steknu tokom prelaznog perioda (dok dvociklični sistem ne bude u potpunosti uveden, do septembra 2006.) trebalo bi da imaju mogućnost da upišu *Masters* ciklus. Još jedan problem kada su u pitanju reforme vezane za strukturu kvalifikacija u Mađarskoj je da ne postoji dijalog između tržišta rada i drugih interesnih grupa ako što su država, politički i akademski sektor i predstavnika studenata. Stoga, prilikom implementacije dvocikličnog sistema nisu uzeta u obzir očekivanja tržišta rada niti ideje o tome šta bi moglo da ide na štetu studenata... S druge strane tržište rada nema dovoljno informacija kada su u pitanju kvalifikacije i njihove prave vrednosti u dvocikličnom sistemu.

Da li je Hrvatskoj dovoljan zakonski okvir?

Početkom 2003 Hrvatska je usvojila Zakon o visokom obrazovanju, što je viđeno kao prvi korak ka implementaciji Bolonjskog procesa. Zakon je pružio neophodan zakonski okvir za implementaciju sredstava i linija delovanja predviđenih u okviru Bolonjskog procesa. Do januara 2005. nikakve promene ni diskusije nisu primećene na nivou fakulteta ili univerziteta. Iznenenada, početkom ove godine, pošto je zakonom kao krajnji rok za implementaciju dvocikličnog sistema određen kraj akademske 2005/2006. godine, kada bi svi univerziteti i fakulteti trebalo da počnu da menjaju svoje statute i programe.

Da li je realno za očekivati da dobro osmišljeni programi, koji mogu da odgovore potrebama zemlje kojoj je potreban ekonomski rast i razvoj, mogu za manje od šest meseci biti sastavljeni, ocenjeni i akreditovani kako treba? Ono što se trenutno događa u Hrvatskoj je – blago rečeno - neorganizovana žurba u implementaciji reforme koju mali broj onih koji su za tu istu reformu zaduženi jedva da i razume; realističnije gledano, to je haos.

U okviru istog fakulteta, a fakultete još uvek treba smatrati glavnim učesnicima u reformi pošto univerziteti još uvek nisu integrisani, što nam samo po sebi pruža mogućnost implementacije dve vrste programa i time dve diplome u sličnom polju, jedan program bi bio izmenjen u 3+2 a drugi u 4+1. Zašto? Zato što program koji će po novom trajati tri godine je lakši nego onaj koji će nastaviti da traje četiri godine, i zbog toga može da bude sabijen u tri godine. Nema ni govora o ponovnom razmatranju ciljeva programa, ishoda učenja, metodike nastave i pravog osmišljavanja kurseva i programa kao celine. Zašto? Zato što većina profesora odluku o tome da li se diploma iz njihovog predmeta može dobiti u roku od tri godine, vidi kao stvar prestiža. U zemlji u kojoj se kvalitet nekog profesora meri brojem studenata koji padnu njegov/njen ispit (bazirano na principu da što manje studenata položi ispit to je profesor važniji i bolji je stručnjak), ovaj pristup je potpuno razumljiv, ali još uvek ostaje neprihvatljiv.

„Skrivena namera” u Portugalu

Bolonjski proces je nekoliko puta uziman kao opravdanje za smanjenje budžeta koji je predviđen za obrazovanje. Tačno ili ne, u Portugalu ova skrivena namera je izobličila odraz i implementaciju Bolonjskog procesa. Možemo reći da glavna rasprava u Portugalu poslednje dve godine je fokusirana na trajane prvog i drugog ciklusa i kakav opis treba da imaju. U prvim saopštenjima za javnost, posebno u onom koje su rektori izneli Rektorskoj konferenciji i koje je podržano od strane Asocijacije akademija strukovnih studija, zalagalo se za četvorogodišnju prvu kvalifikaciju koja bi se zvala „licenciatura” a koja bi ukinula sadašnju trogodišnju „bacharelato”. I zašto je toliko interesnih grupa branilo takav stav kada je većina zemalja prihvatilo strukturu 3+2? Mišljenja smo da su one tada bile zabrinute da Vlada neće finansirati drugi ciklus, tako da je bilo logično da se prvi ciklus za koji su već postojale finansije produži do maksimuma. Nakon nekoliko meseci rasprave, neke od interesnih grupa više nisu bile istog mišljenja. Bivši i sadašnji ministri za visoko obrazovanje su predhodnih meseci izjavljivali da podržavaju ideju da svo „neophodno” obrazovanje bude finansirano od strane Vlade, i da u ovim slučajevima finansijsko učešće studenata bude na istom nivou kao za prvi ciklus.

Dakle, ovaj koncept „neophodnog” obrazovanja navodi nas da se zamislimo i postavimo neka pitanja. Ko će odlučiti šta će biti neophodno obrazovanje? Da li će sve institucije biti u mogućnost da obezbede ovo obrazovanje na nivou drugog ciklusa? Koliko će studenti koji budu pohađali „ne-neophodno” obrazovanje morati za to da plate? Ovo su sve pitanja koja dokazuju da „skriveni faktor” još uvek nije skinut sa dnevnog reda.

Zbog ovih neregularnosti mi smo ozbiljno zabrinuti da će reforme po Bolonji stvoriti dodatne prepreke za studente kada je reč o njihovom napredku u visokom obrazovanju.

Takođe verujemo da portugalska Vlada zanemaruje neophodnu socijalnu dimenziju reformi. I neuspeh da izađe na kraj s ovim može lako da marginalizuje zemlju u budućoj Evropskoj zoni visokog obrazovanja, onemogućavajući pritom portugalskim studentima i visokoobrazovnom sistemu ove zemlje da upotunosti uživa u prednostima koje donosi Bolonjski proces.

4. Dodatak diplomi

Većina studenata se trenutno susreće sa problemima vezanim za dodatak diplomi s izuzetkom studenata Nordijskih zemalja. Većina problema uzrokovana je nedostatkom procedura i nestandardizovanom upotrebom. Stoga izdavanje dodatka diplomi u mnogome zavisi od pojedinačnih institucija i teško je dati konkretan odgovor kada su pojedinačne zemlje u pitanju. U mnogim zemaljama bilo je takođe nemoguće odrediti probleme vezane za dodatak diplomi, pošto su mnoge zemlje počele sa izdavanjem ovog dokumenta tokom 2005. ili još uvek nisu počele...

Najizraženiji problemi kada je u pitanju dodatak diplomi su:

- Dodatak diplomi se ne izdaje;
- Dodatak diplomi – ako i izdat – ili se ne daje svim diplomcima, ili ne automatski, ili ne besplatno, ili ne na nekom od rasprostranjenijih evropskih jezika;
- Dodatak diplomi se ne izdaje u standardizovanom formatu.

U Finskoj dodatak diplomi još uvek u procesu izrade

Prema finskim zakonima, institucije visokog obrazovanja su dužne da na zahtev obezbede svojim studentima dodatak diplomi namenjen za korišćenje u drugim zemljama. Ministarstvo prosvete je za ovu svrhu preporučilo upotrebu standardizovanog dodatka diplomi. Finska vlada je izdala dekret (794/2004) kojim propisuje da izdavanje dodatka diplomi bude automatsko od 1. avgusta 2005. pa nadalje na svim univerzitetima: „Univerzitet izdaje dodatak diplomi namenjen korišćenju u drugim zemljama osobi koja je završila studije ili još uvek studira na univerzitetu. Dodatak diplomi pruža dovoljno informacija o univerzitetu i studijama ili uspesima tokom studija zabeleženim u diplomi ili sertifikatu, kao i o nivou ili statusu u obrazovnom sistemu.”

Nacionalna studentska unija Finske (SYL) angažovala je Studentsku fondaciju za istraživanja da obavi istraživanje na nacionalnom nivou, i krajem aprila 2005. godine objavljeni su rezultati. Izgleda da još uvek postoje velike razlike u načinu na koji univerziteti izdaju dodatak diplomi iako Zakon uskoro stupa na snagu. Na samo sedam od dvadeset univerziteta studentima je odmah nakon diplomiranja automatski obezbeđen dodatak diplomi. Srećom, situacija će se uskoro promeniti kada Zakon stupi na snagu. Pohvalno je to što se dodatak diplomi u visokoobrazovnim institucijama dosta koristi, iako se izdavanje samog dodatka ne vrši automatski. Većina univerziteta obezbeđuje dodatak diplomi samo ukoliko se za to podnese zahtev.

Dodatak diplomi u zemljama u kojima postoji samo jedan univerzitet

Kao što se navodi u Berlinskom kominikeu, ministri su „postavili za cilj da svaki student koji diplomira od 2005. pa nadalje treba da dobije dodatak automatski i besplatno.” Odjek pomenutog vidimo u Nacionalnom izveštaju Malte (2005.) u kome se kaže da: „Počev od naredne godine Univerzitet studentima izdaje dodatak diplomi.”

Trenutna situacija na Malteškom univerzitetu je, međutim, sasvim drugačija. Trenutno, odgovarajući dodatak diplomi ne postoji, ali postoji Detaljan transkript, i on se izdaje samo na zahtev koji se, inače, plaća. (10 malteških lira, što je otprilike 24 evra). „U ovom transkriptu su zabeleženi kursevi, glavne studijske oblasti, datum upisa, sve studijske jedinice koje su praćene tokom kursa i rezultati, kao i konačna klasifikacija i datum diplomiranja... Da bi se završio ovaj transkript potrebno je čak i do mesec dana, mada, iako će sve biti učinjeno da se transkript završi ranije.” (Kancelarija Registara – vebsajt). Stoga, ovom dokumentu nedostaju neki od opisa studijskih jedinica koji su neophodni u dodatku diplomi, i izgleda da je takođe potrebno više vremena za sastavljanje istog...

Lako je složiti se i potpisati da će Malteški univerzitet početi sa izdavanjem dodatka diplomi do 2005, ali ako sadašnji diplomci moraju da podnose zahtev za običan transkript i da isti plaćaju, postavlja se pitanje kako će dodatak diplomi biti izdavan „automatski i besplatno”, a da ne spominjemo sredstva koja su potrebna da bi se sadašnji transkript ustvari zamenio odgovarajućim dodatkom diplomi, i da bi se stvorio efikasan sistem po kome bi ovi dodaci bili izdavani u razumnom vremenskom okviru nakon diplomiranja, pogotovo ako se uzme u obzir da je za jedan transkript „potrebno i do mesec dana da bude izdat”. Ustvari, Univerzitet, koji je već u deficitu zbog ograničenog budžeta, već je izjavio da bez dodatnih sredstava neće biti u stanju da ispuni ove obaveze.

Da zaključimo, zemlje poput Malte u kojima je visoko obrazovanje finansirano pre svega od strane države, a za visokoobrazovne institucije implementacija Bolonjskog procesa i dalje ostaje najveći prioritet, osim ako tim institucijama za tu implementaciju isti oni ministri koji su potpisali sporazume ne obezbede odgovarajuća sredstva, ovo će samo biti dalje crpljenje ovih institucija, a verovatno i pravljenje kompromisa na račun kvaliteta u drugim oblastima.

5. Socijalna dimenzija – priča o nemaru

Socijalna dimenzija je deo Bolonjskog procesa postala 2001. godine. Sada se na nju gleda kao na liniju delovanja koja utiče na sve ostale linije delovanja. Dodatno, ministri su naglasili da su studentima potrebni adekvatni uslovi studiranja i življenja da bi uspešno završili svoje studije u razumnom vremenskom periodu. Stoga se ova studija bavi i pitanjem da li su se tokom sprovedjenja reformi poslednjih nekoliko godina (od 2001. do 2005.) poštovale odredbe Praškog i Berlinskog kominikea u kojima se socijalna

dimenzija navodi kao važan element Bolonjskog procesa koga treba uzeti u obzir prilikom implementacije ove reforme.

Kao zaključak možemo reći da najvažnija pitanja u vezi sa socijalnom dimenzijom u Evropi ostaju bez odgovora (uprkos Praškom i Berlinskom kominikeu) i mogu se sumirati na sledeći način:

- Nedostatak pristojnog i priuštivog smeštaja za studente;
- Demokratski pristup visokom obrazovanju;
- Količina i dostupnost stipendija/kredita, pogotovu onih koji se odnose na troškove života;
- Stroge birokratske procedure pri konkurisanju studenata za socijalnu pomoć;
- Neadekvatnost sistema zdravstvene zaštite;
- Nedovoljno podataka o uslovima života i studiranja;
- Starostna granica kao prepreka za korišćenje studentskih beneficija;

Socijalna dimenzija u visokom obrazovanju u Estoniji

Jedan od najvećih problema u visokom obrazovanju u Estoniji jeste sistem socijalne pomoći za studente. Sistem je očigledno nepotpun i ne garantuje pristup visokom obrazovanju. Kao rezultat toga, mnogi studenti moraju da rade, što utiče na kvalitet njihovog studiranja. Sledeći problemi postoje (bazirano na „Aktu o dodacima i kreditima za svrhu studiranja” donetom 7. avgusta 2003. godine od strane Nacionalnog parlamenta u Riigikogu).

▪ ***Dodatak za studiranje je ustvari školarina***

Prema Članu br.6 student koji želi da konkuriše za ovaj dodatak treba da je postigao „izuzetne rezultate u nekoj oblasti studiranja”, što znači da se primanje dodatka bazira na uspehu. Prema tome, estonski sistem studentskog dodatka je ustvari sistem školarina, a sami dodaci za svrhu studiranja kao takvi ne postoje.

▪ ***Studenti ne mogu da konkurišu za studentski dodatak u prvom semestru***

Prema Članu br.6, da bi konkurisao za dodatak, student mora da pokaže rezultate studiranja. Kako studenti u prvom semestru još nisu postigli nikakve rezultate studiranja, ne mogu da dobiju ovaj dodatak (ovo isto važi i za studente drugog ciklusa). Ovo bi značilo da za studente čija je socijalnoekonomske situacija lošija, početak studija može biti veoma težak.

▪ ***Struktura dodataka za studiranje***

Trenutno postoje dve vrste dodataka za koje osoba može da konkuriše: dodatak za studiranje i dodatni dodatak. Ideja dodatnog dodatka je da pomogne studentima koji ne žive i studiraju u istom gradu u kome žive njihovi roditelji u pokrivanju troškova života. Trenutno dodatak za studiranje iznosi oko 53 €, dok je dodatni dodatak oko 26 €.

Istraživanje je pokazalo da studenti ovaj novac uglavnom troše na stanarinu, hranu, prevoz itd. Sami troškovi studiranja obično i nisu toliko veliki. Stoga, sama struktura dodataka nije logična.

- ***Mali broj studenata dobija dodatak***

Prema prvobitnom planu, 1/3 ukupnog broja budžetskih studenata bi trebalo da prima dodatak. Ove godine, u Estoniji ima oko 67000 studenata, a samo oko 15% prima dodatak. Dakle, broj studenata koji prima dodatak je jako mali.

Povećanje školarina, smanjenje stipendija i drugih usluga – Holandija

Od početka osamdesetih, investicije u holandsko visoko obrazovanje su se smanjile na osam procenata od iznosa prvobitnih ulaganja. Da bi se nadoknadilo smanjenje ovih investicija, školarine se godišnje povećavaju sa oko dve stotine evra na čak hiljadu i po evra. Ova promena u ulaganjima je dovela do dodatnog smanjenja studentskih stipendija za oko pedeset procenata. Od potpisivanja Bolonjske deklaracije 1999. godine, ovakav razvoj događaja se nastavlja i u politici holandske Vlade. U planovima koje je Vlada nedavno predložila, u slučaju da student studira duže od šest godina tokom čitavog života školarina će biti udvostručena. Razvoj događaja u vezi sa finansiranjem visokog obrazovanja u Holandiji ozbiljno ugrožava pristupačnost istog, kako za obične studente tako i za one koji uče čitavog života.

Takođe, holandski studenti, ukoliko žele da studiraju u inostranstvu, ne mogu da sa sobom ponesu i pravo na dodatak ili stipendiju.

Još jedan ozbiljan nedostatak studentske socijalne dimezije jeste ukidanje uredbe o finansiranju studenata van Evropske unije. Od 1. septembra 2005, školarina za ove studente je povećana do 7000 evra ili više, na godišnjem nivou. Studentima iz Evropske zone visokog obrazovanja ovo ozbiljno ugrožava dostupnost holandskog visokog obrazovanja. Iako dolaze iz neke od zemalja koje pripadaju Evropskoj zoni visokog obrazovanja oni ne predstavljaju izuzetak jer njihove zemlje nisu članice Evropske unije.

Osim finansijskih problema koji ugrožavaju Bolonjski proces, postoje i ozbiljni problemi kada je u pitanju studentski smeštaj. Trenutno u glavnim univerzitetskim gradovima 30000 studenata čeka privatnu sobu. Tokom poslednjih pet godina problemi sa smeštajem studenata su se povećali za više od pedeset procenata.

Može se reći da se od potpisivanja Bolonjske deklaracije socijalna dimenzija studiranja u Holandiji pre pogoršala nego poboljšala.

Zdravstvena zaštita zuba i dalje luksuz za studente u Švedskoj

Generalno, studenti u Švedskoj imaju dobar pristup zdravstvenoj zaštiti, i po pitanju troškova i same dostupnosti. Na primer, zdravstveni sistem je organizovan tako da ukoliko se studenti mnogo sele to im ne predstavlja problem. Nažalost, opšta situacija nije ista u

svim oblastima švedskog zdravstvenog sistema. Zdravstvena zaštita zuba je oblast zdravstvenog sistema u kome je za studente situacija je veoma nepovoljna. Zdravstvena zaštita zuba je i skupa i nedostupna.

Svi stanovnici Švedske imaju osiguranje za zdravstvenu zaštitu zuba od trenutka kada napune dvadeset godina, pre toga zdravstvena zaštita zuba je besplatna. Obično zdravstveno osiguranje je osmišljeno tako da za to koliko pacijent plaća za zaštitu postoji granica, bez obzira koja je usluga u pitanju i koliko ona košta. Kada je u pitanju zdravstvena zaštita zuba, tu ne postoji granica za to koliko zaštita može da košta, odnosno, koliko pacijent mora da za istu plati. U zavisnosti od toga kakva je zaštita studentu potrebna, troškovi mogu da budu veoma veliki. Ne postoji smanjenje troškova od strane države za zdravstvenu zaštitu zuba, a broj visokoobrazovnih institucija koje nude ovu vrstu zdravstvene zaštite za studente je jako mali.

Studenti u Švedskoj se uglavnom finansiraju putem sistema studentskih kredita i stipendija. Ovo za posledicu ima da većina studenata ne može sebi da priušti bilo kakve dodatne troškove. Odlazak kod zubara je, prema tome, dodatni trošak koji većini studenata predstavlja problem da sebi priušti. Posledica toga je ta da studenti u Švedskoj imaju veliki problem da oralno zdravlje održe na istom nivou kao ostatak društva.

Rizik od povećanja nekih školarina u Belgiji (frankofona zajednica)

Studenti na univerzitetima u frankofonoj zajednici u Belgiji plaćaju školarinu u proseku 730 evra godišnje. Međutim, studenti iz manje bogatog socijalnog i ekonomskog okruženja su školarinu nekada plaćali „samo” 270 evra.

„Bolonjskim zakonom” je omogućeno postojanje „srednje” školarine ali navodeći sumu od... 430 evra, što je gotovo duplo veći iznos! Rektorska konferencija je iskoristila ovu priliku da zatraži ovu sumu od studenata, iako je ministar nekoliko puta javno rekao da je ovo maksimalna suma i da nije na univerzitetima da povećavaju nekadašnje školarine, pošto po tom istom zakonu ove institucije dobijaju više novca. Dobra vest je da je Otvoreni univerzitet u Briselu nedavno odlučio da ne traži više od nekadašnjih 270 evra. Nadajmo se da će drugi univerziteti pratiti ovaj trend.

Jednak pristup i takozvani redovni studenti u Norveškoj u svetlu socijalne dimenzije

Norveške vlasti se često hvale „velikodušnim” sistemima kredita i stipendija. Studenti imaju pravo na 80.000 norveških kruna (oko 9.500 evra) godišnje. 40% ovoga se pretvara u stipendiju ako student položi sve ispite. Iako ovo možda deluje kao dosta novca, ova suma nije dovoljna za skroman život u Norveškoj. 2/3 studenata u Norveškoj ima poslove sa skraćenim radnim vremenom, dok polovina njih radi više od 30 sati nedeljno. Možemo pretpostaviti da velika većina preostale trećine studenata dobija finansijsku pomoć od prijatelja i/ili porodice. Ovo je u suprotnosti sa Vladinom iskrenom posvećenošću da omogućiti svim studentima da se u potpunosti posvete studiranju.

Socijalna dimenzija u Švajcarskoj – stipendije/krediti pa čak i školarine...

Sušтина problema u Švajcarskoj je u tome da svaka od 26 država koje čine Švajcarsku federaciju – kantoni – ima svoj sistem stipendiranja. I više od toga, komplikovani mehanizam protoka novca od centralne države do kantona, od kantona do visokoškolskih institucija, od jedne visokoškolske institucije do druge i nazad... čineći gotovo nemogućim da se sistem poboljša. Takođe, među kantonima vlada strah od odliva znanja u centralnu državu.

Ipak, glavna tendencija je da se umesto stipendija uvedu krediti (suprotno kreditima kao vidu dodatne pomoći). Na primer, u kantonu Bern već postoje stipendije za osnovne studije ali i mešoviti sistem stipendija/kredita za drugi ciklus (*Masters*). Čak i ako je ovo u suprotnosti sa švajcarskim „Bolonjskim okvirom” (i sa idejom Bolonje u opšte), koji se inače bazira na nacionalnom konsenzusu, po pitanju stipendija i kredita osnovnih i *Masters* studija treba zajedno tretirati kao nekadašnji Licenciat. Takođe je teško delovati protiv odluke parlamenta kantona Bern. Veliki problem je u tome što je „Bologna-Richtlinien” rezultat dogovora između kantona i Federalne države gde su demokratska kontrola i mogućnosti za delovanje veoma ograničeni.

Takođe, federalno uređenje Švajcarske samo po sebi za posledicu ima veliki broj različitih sistema. Obično je slučaj da studenti moraju sami da se informišu i konkurišu za stipendije. Doći do informacija nije lako (zbog činjenice da studenti moraju da konkurišu u svom „rodnom kantonu”, što znači u mestu gde je student završio srednju školu a ne u kantonu u kome studira).

Situacija je problematična i za strance kao i za obrazovne programe koji ne pripadaju „glavnim” programima, gde ljudi obično jednostavno ne znaju da imaju pravo na novčanu podršku. Situacija sa kreditima je u potpunosti neregulisana. Uglavnom samo privatne banke daju kredite studentima kojima je pomoć potrebna isključivo za studiranje. Dostupnost je veoma mala. Pritom tu je i školarina (oko 500 evra po semestru - naravno - sa varijacijama), dok socijalne usluge izostaju, kao i popusti na te usluge za studente (zdrastveno osiguranje, javni prevoz, smeštaj, osiguranja itd.).

Ovo dovodi do situacije da barem 50% studenata mora da radi da bi (delimično) finansiralo svoje studije. Neka istraživanja kažu da čak do 80% studenata radi više od 20% svog vremena. Ovde se mora napomenuti da podaci kojima raspolažemo su stari već deset godina. Pod pritiskom VSS-UNES-a, Studentske unije Švajcarske, ove godine će biti obavljeno novo istraživanje o socijalnoj situaciji studenata od strane Federalne kancelarije za statistiku (oko 20% studentske populacije će biti ispitano), i ostaje nam samo da se nadamo da će se do novih podataka doći i da će oni biti bolji.

6. Studenti - partneri ili potrošači?

Ono što Bolonjski proces čini jedinstvenim jeste njegova politika u kojoj se naglašava partnerski odnos. Stvaranje Evropske zone visokog obrazovanja do 2010. godine je zajednički poduhvat vlada, institucija i studenata. Studeti imaju aktivnu ulogu i mogu značajno da doprinesu promenama u visokom obrazovanju. Stoga su ministri u Berlinu naglasili da su studenti punopravni partneri u upravljanju visokim obrazovanjem. Učešće studenata se vidi kao ključno u Bolonjskom procesu i visokom obrazovanju uopšte.

U Praškom kominikeu (2001.), po prvi put je priznato da studenti treba da učestvuju i utiču na organizaciju i sadržaj obrazovanja na univerzitetima i drugim visokoobrazovnim institucijama. Ministri su ovo potvrdili i još više naglasili u Berlinskom kominikeu. Mnogi studenti i njihovi predstavnici su gajili nadu da će ovo obavezivanje dovesti do istinskih poboljšanja kada je reč o učešću studenata. Danas, 2005. godine, veoma je razočaravajuće primetiti da se u velikoj većini zemalja situacija po pitanju studentskog učešća nije promenila, a u zemljama poput Danske, Austrije, Nemačke i Švajcarske se čak i pogoršala. Samo u nekoliko zemalja u proteklih nekoliko godina došlo je do poboljšanja na polju učešća studenata, i to pre sevega u Baltičkim zemljama, u sektoru akademija strukovnih studija Finske, Belgije, Slovenije i Makedonije.

Iako nivo učešća i uticaja studenata u velikoj meri varira u čitavoj Evropi, svi učesnici ove studije primetili su da postoje oblasti u kojima je njihov uticaj ograničen ili ga uopšte i nema.

Ovo se događa iz nekoliko razloga, i svi oni su u određenoj meri prisutni u svakoj zemlji i u skoro svakoj visokoobrazovnoj instituciji:

- Nedostatak zakonskih regulativa za stvarno učešće studenata, a ne samo učešća konsultativnog tipa;
- Nedostatak studentskog učešća u neformalnim telima koja pripremaju odluke;
- Studenti ili nisu ili su u manjoj meri uključeni u pitanja vezana za finansije, zapošljavanje i njihove uslove rada, praćenje rezultata evaluacija, pitanja vezana za uslove studiranja, itd;
- Način razmišljanja drugih interesnih grupa koje nisu navikle ili nisu voljne da studente shvate kao ravnopravne partnere, već ili samo kao korisnike njihovih usluga čije mišljenje jedva da se i računa, ili kao nekog ko samo pravi probleme;
- Nespremnost vlada i/ili visokoškolskih institucija da uzmu u obzir mišljenje studenata ako se ono ne poklapa sa njihovim;
- Nedostatak finansijskih i ljudskih resursa za studentske organizacije, kao i nedovoljan broj predstavnika iz redova studenata.

Predstavnike studenata Rumunija još uvek samo sanja

U Rumuniji postoji tradicija da se velike ideje stave na papir i da se nikad ne implementiraju u stvarnost. Ovo je slučaj sa učešćem studenata u procesu donošenja odluka. Iako se u Zakonu o obrazovanju navodi da 25% mesta u svakom Savetu fakulteta ili Senatu univerziteta pripada studentima, to u praksi nije slučaj.

Koristeći se različitim sredstvima (uobičajenim tokom komunističkog perioda), uprave fakulteta se staraju da mehanizam učešća ostane što je moguće nejasniji, tumačeći propise na različite načine, ograničavajući i sistematski umanjujući ulogu studenata u procesu donošenja odluka. Dešava se i da su studentska mesta popunjena „odgovarajućim” studentima.

Nedavni slučaj na Elektrotehničkom fakultetu Univerziteta u Bukureštu, lokalna studentska organizacija je organizovala izbore za studentska mesta u Savetu fakulteta. Savet je odbio da prizna rezultate izbora iako su studenti poštovali sve propise i nije bilo žalbi od strane drugih studenata. Studenti sumnjaju na to da fakultet preferira da sam usvoji sopstvene planove za reformu, a da se pritom studentima ne da mogućnost da se usprotive nedostatku fleksibilnosti novih programa.

Ovakva situacija je i jedna od boljih, jer su studenti informisani i imaju stav. Uglavnom je situacija takva da studenti nisu ni svesni planiranih promena.

Ista stvar se događa na nivou ministarstva. Ministarstvo je tražilo od jednog rektora da predloži jednog studenta da bude deo rumunske zvanične delegacije za samit u Bergenu.

Glavni razlog za ovakvo stanje stvari je u tome što u Rumuniji ideja da studenti mogu i moraju da igraju ulogu u oblikovanju visokog obrazovanja na svim nivoima još uvek nije prihvaćena, i tu Bolonjski proces, nažalost, nije pomogao. Radujemo se danu kada studenti u Rumuniji više neće od drugih interesnih grupa čuti: „Preпустite to nama, mi ćemo to bolje”.

Instant učešće Studenata u Portugalu

U Portugalu postoji izreka: „Nije dovoljno kad samo izgledaš kao nešto! Potrebno je da to i budeš!”

Studentski pokret Portugala izgleda kao da se dobro kotira u portugalskoj visokoobrazovnoj zajednici. U Portugalu postoji više od 300 aktivnih studentskih organizacija, od Nacionalnih federacija do malih lokalnih unija. Kroz istoriju, studentske organizacije su igrale značajnu ulogu u uspostavljanju demokratije, i to ne samo unutar institucija već i kao važan igrač na nacionalnom planu.

Međutim, šta se tu zaista događa? Radi se o tome da je gotovo u isto vreme kada je portugalsko ministarstvo javno podržalo Berlinski kominike, u Portugalu je predstavljen novi Zakon o autonomiji u kome je učešće studenata zanemareno. Novoizabrana Vlada još uvek nije pokazala nikakav znak da želi ovu politiku da promeni.

U Portugalu se Bolonja nažalost studentima servira kao brza hrana. Šta ovo zapravo znači? To znači da studenti ustvari nemaju priliku da učestvuju u pripremi Bolonjske čorbe, i ovo se događa na svim nivoima, od nivoa pojedinačnih odeljenja do nacionalnog nivoa. Ovaj scenario ima nekoliko izuzetaka, ali su to ipak samo... izuzeci! U najboljem

sličaju studentima se servira već skuvana Bolonja i sve što ih pitaju to je da li im se sviđa!

Nekoliko puta je napisano da suština Bolonjskog procesa leži u zameni paradigme (tipičnog primera) obrazovanja u kome je akcenat stavljen na predavanja, za proces u kome je taj akcenat na učenju i koji se fokusira na rezultate studenta. Ova promena u paradigmi će se jedino dogoditi ako studenti i njihovi predstavnici budu uključeni u proces pripreme Bolonje kao spore hrane. U suprotnom, Bolonja će biti samo manja operacija sa ciljem da neznatno promeni ukus jela koje se studentima u Portugalu servira već nekoliko decenija.

Demokratija na italijanskim univerzitetima?

U jednom sistemu poput italijanskog, u kom univerziteti imaju veliku autonomiju, unutrašnja demokratizacija institucija je od fundamentalnog značaj ukoliko se želi osigurati pravo učešća studenata kao ravnopravnih partnera.

Donošenje dva Ministarska dekreta nije uticalo na strukturu donošenja odluka na ovim univerzitetima, koja je ostala ista još od sedamdesetih godina prošlog veka, kada je u telima za donošenje odluka, s izuzetkom odeljenja, za studente bilo predviđeno oko 15% od ukupnog broja mesta. Štaviše, studentske inicijative se sputavaju brojnim birokratskim procedurama, što dovodi do toga da otvorene diskusije i razmena mišljenja često budu zamenjeni prostim lobiranjem.

Jedino poboljšanje je doneto Ministarskim dekretom br.509, kojim je na fakultetskom nivou uvedena komisija s ciljem razmatranja akademskih problema, a koju čini 50% studenata i 50% profesora. Na žalost, implementacija ovog dekreta nikad nije nadgledana i, tamo gde ona postoji, odluke komisije moraju biti odobrene od Saveta fakulteta, u kome su ponovo profesori većina.

Stalna borba za minimalno učešće studenata u Švajcarskoj

Na nacionalnom nivou u Švajcarskoj, studenti su (neznatno) uključeni u organe za *pripremanje* odluka, ali imaju nedovoljno uticaja u samom donošenju odluka. Nacionalne strukture za donošenja odluka koje datiraju još iz 1999. kada je novi Zakon o pomoći univerzitetima implementiran na nacionalnom nivou. Studenti nisu zastupljeni u jednom od vodećih tela za donošenje odluka, SSU-a⁹ (Švajcarski Savet univerziteta, koji uglavnom čine ministri obrazovanja kantona i predstavnici centralne države). Ustvari, VSS-UNES (Nacionalna studentska unija Švajcarske) je uvek bila veoma kritički nastrojena prema ovim novim strukturama, jer su demokratska kontrola kao i mogućnosti da kantonski i nacionalni parlament interveniše veoma mali, te se ove strukture donošenja odluka mogu smatrati nedemokratskim.

---

⁹ SUK – Swiss University Council; prim. prev.

Stepen zvaničnog učešća studenata još uvek u velikoj meri zavisi od dobre volje drugih učesnika. Najveći uticaj ikada postignut je zahvaljujući jedinstvenoj akciji 2002. godine kada su se studenti pojavili nepozvani na sastanak SSU-a. Predstavnici studenata su zahtevali veću transparentnost i sveobuhvatnije rasprave o temama vezanim za Bolonjski proces unutar i izvan visokoobrazovnih institucija. Ovo je protumačeno kao prekidanje sastanka. Nakon toga, stepen učešća studenata se takođe povećao. Na primer, studenti su postali članovi grupe za vođenje Bolonjskog procesa Švajcarske rektorske konferencije (CRUS). Ovo telo ima samo *de jure* konsultativnu moć u poređenju sa Švajcarskim Savetom univerziteta koji ima moć odlučivanja.

Kako je rok za implementaciju gorenavedenog Zakona o pomoći univerzitetima do 2008, nadamo se boljoj budućnosti. Postoji grupa koja priprema novu ustavnu osnovu i novi zakon na nacionalnom nivou sa jednim predstavnikom studenata u telu koje čini 12 članova.

Na nivou institucija, učešće se u mnogome razlikuje. Na nekim univerzitetima studenti zvanično učestvuju na svim nivoima, i čak imaju moć odlučivanja – nakon samog novog Zakona Univerziteta u Lozani, studenti su zastupljeni u svim telima sa istim brojem predstavnika kao i profesori, ili čak i više. U drugim institucijama studenti mogu da daju „korisne primedbe” itd. Mada, trebalo bi reći da postoje institucije gde učešća studenata još uvek nema i tek treba da se implementira, za čime naročito velika potreba postoji na akademijama strukovnih studija (Fachhochschulen).

Kada je reč o oblasti osiguranja kvaliteta, studenti ne učestvuju na nacionalnom nivou, niti u vladajućim strukturama nacionalnih agencija, niti kao deo eksternog tima za ocenjivanje. Slika situacije na institucionalnom nivou nije ništa manje tužna: studenti se smatraju bitnim za osiguranje kvaliteta kada se dođe o evaluacionih upitnika, ali ne i unutar samih struktura (naročito ne na nivou fakulteta i programa).

7. Atraktivnost Evropske zone visokog obrazovanja i mobilnost studenata

Finansijski teret studenata koji dolaze u Norvešku

Norveški sektor za visokog obrazovanja je dosta uradio kako bi svoj sistem učinio kompatibilnim sa ostatkom Evrope.

Međutim, Ministarstvo za lokalnu Vladu i regionalni razvoj (KRD) i Norveška direkcija za imigraciju (UDI) koji dele odgovornost za strance u Norveškoj izgleda nikad nisu čuli za obavezu Norveške prema ovoj specifičnoj liniji delovanja. Za studente koji dolaze iz zemalja koje ne pripadaju Evropskoj ekonomskoj zajednici, ulazak i boravak u Norveškoj nikad nije bio teži. Prijavljivanje za boravišnu dozvolu sada košta 800 norveških kruna (oko 95 evra). Ova dozvola se po istoj ceni jednom godišnje mora obnoviti. Prijavljivanje

za jednogodišnju radnu dozvolu takođe košta 800 norveških kruna. Ako se uzme u obzir to da ovi studenti obično teško nalaze dobro plaćen posao, ovo jedva da je vredno truda. Student van Evropske ekonomske zajednice mora takođe da dokaže da na godišnjem nivou raspolaže sa 80.000 norveških kruna (oko 9.500 evra). Svrha ovoga je da garantuje da je student u stanju da finansira troškove života u Norveškoj. Međutim, mnogi od ovih studenata snalaze se i sa mnogo manjim budžetom. Mnogi studenti su prinuđeni da rade ilegalno ili uzimaju zajmove sa visokom kamatom da bi obezbedili ovu dokumentaciju.

Uobičajeno je da visokoobrazovne institucije ili lokalne studentske socijalne organizacije obezbede smeštaj za strane studente. Ovi studenti su vrlo često smešteni u studentske domove koje norveški studenti ne žele. Posledica ovoga je pojava geta stranih studenata sa niskim životnim standardom. Ovim studentima je takođe jako teško da se integrišu u norvešku studensku sredinu.

Studenti iz zemalja koje ne pripadaju Evropske ekonomskoj zajednici: atraktivne krave muzare za univerzitete u Flamanskoj zajednici u Belgiji?

Jedan od glavnih ciljeva Evropske zone visokog obrazovanja jeste da promoviše mobilnost studenata između zemalja članica. Bivša Vlada u Flandriji prepoznala je ovaj cilj kao suštinski i odlučila da svi studenti, bez obzira na to da li dolaze iz Evropske ekonomske zajednice ili Evropske zone visokog obrazovanja zaslužuju isti tretman kada su u pitanju školarine koje treba platiti u Flandriji.

Novi ministar, pod oštrim pritiskom univerziteta, predlaže izmenu zakona kao i to da se napravi razlika između studenata iz Evropske ekonomske zajednice i Evropske zone visokog obrazovanja. Studenti iz, na primer, Hrvatske koji žele da studiraju u Flandriji bi morali da plate veću školarinu. Ovi studenti bi postali atraktivne krave muzare za univerzitete kako bi oni začinili svoje male budžete. Ovo teško da bi mogao biti cilj stvaranja Evropske zone visokog obrazovanja. Ministri su se u Berlinu obavezali na prenosivost stipendija, a trošenje cele stipendije na plaćanje školarine u zemlji u kojoj želite da studirate ugrožava samu ideju ovog vida socijalne pomoći studentima. Visoke školarine su znatan teret za pristup visokom obrazovanju uopšte, a naročito za mobilnost studenata. Previsoke školarine iskaču svuda po Evropi i njihovo uvođenje u Flandriji ne samo da je diskriminujuće za studente koji dolaze iz zemalja koje ne pripadaju Evropskoj ekonomskoj zajednici, nego je i prava opasnost za same studente iz Flandriji.

Stoga VVS (Flamanska studentska unija) apeluje na flamansku Vladu da preispita svoju politiku o diskriminujućim školarinama i da aktivno lobira za nediskriminaciju u svim zemljama Evropske zone visokog obrazovanja. Svi studenti su jednaki i tako ih treba tretirati. Stvaranje Evropske zone visokog obrazovanja će jedino biti moguće kada čitav ovaj proces dobije pravu socijalnu dimenziju.

Politika školarina u Danskoj – da li visoka školarina garantuje kvalitet?

Danska vlada je marta 2005. odlučila da uvede obavezno plaćanje školarine za studente izvan Evropske unije koji pohađaju cele studijske programe kao i za one koji pohađaju delove studijskih programa u ovoj zemlji.

Osnovni razlog za ovo jeste promovisanje atraktivnosti danskih studijskih programa kao dela Evropske zone visokog obrazovanja, u skladu sa „linijom delovanja” prezentovanom u Berlinskom kominikeu. Objasnjavajući ovu kontradikciju u uslovima, Vlada naglašava da da bi privukla najbolje studente koji nisu iz Evrope Danskoj su potrebni programi koji su ne samo odlični već i u svetu poznati kao odlični. Školarine bi trebalo da, prema rečima ministarstva, promovišu nivo danskog obrazovanja u zemljama u kojima besplatno obrazovanje automatski znači i loše obrazovanje.

Ministar je istakao da dobro obrazovanje uključuje visok „nivo usluga” i da bi univerziteti trebalo da sami budu u stanju da zarade novac – prodajući obrazovanje.

Mnogi od ovih argumenata se takođe tiču i studenata iz same Danske, što te studente navodi da se zapitaju da li će ova politika „atraktivnosti” kroz nekoliko godina postati realnost za sve studente, uključujući i njih.

Opšta situacija kada je u pitanju Bolonjsi proces u nekim zemljama

Zakon o univerzitetu iz 2002. godine – implementacija u Austriji: od prvog pa do dana današnjeg

Godine 2002. novim Zakonom o univerzitetu, „Universitätsgesetz 2002” (UG02), redefinisao je zakonski status austrijskih univerziteta. Po ovom zakonu oni bi trebalo da postanu autonomni. Zakonom je za novoformljene studije predviđen trociklični sistem kako bi se popločao put do Evropske zone visokog obrazovanja. Preovlađujuće mišljenje je da visokoškolske institucije treba da budu fleksibilnije i efikasnije da bi bile deo budućnosti Evropske zone visokog obrazovanja. UG02 je ograničio prava učešća studenata i asistenata (profesora), i svu moć odlučivanja dao novoosnovanom Savetu univerziteta (osnovanom od strane ministarstva prosvete, nauke i kulture i Profesorske kurije) i Rektorskom kolegijumu. U Austriji, bolonjski kriterijumi mogu biti, a često i jesu, upotrebljavani za legalno pretvaranje institucija univerziteta, znanja i nauka u institucije čiji je osnovni prioritet zarada. Reforme se uglavnom svode na ekonomsku dobit, te se stoga iz vida gubi suštinski značaj koje bi one trebalo da imaju za društvo, kulturu i razvoj pojedinca.

Ispod ideološke interpretacije implementacije Bolonjskog procesa u Austriji postoje problemi praktične prirode. ESPB je uveden, ali ne studentskim jedinicama – metode merenja se razlikuju od univerziteta do univerziteta i zbog toga nisu međusobno kompatibilne. Novi kurikulumi prvog ciklusa su preopterećeni, a rasprava na temu da li

doktorat (koji je kraći od PhD studija) treba da ostane paralelan sa PhD ciklusom kao poseban stepen u okviru Zone visokog obrazovanja za govornike nemačkog jezika ili PhD treba da zameni kraći treći ciklus, još uvek traje. Generalno, Austrija se smatra uzorom kada je u pitanju implementacija Bolonje. Ovo je inače deo osnovne strategije ovog projekta: postoji Nacionalna follow-up grupa koju čine relevantne interesne grupe u visokom obrazovanju (do sada bez socijalnih partnera) koje raspravljaju o problemima implementacije. Međutim, povratnu informaciju širom Evrope je teško dobiti i u ovom momentu još uvek postoji nekoliko problema.

Bolonjske reforme u Srbiji čekaju Zakon?

Čak i pre pristupanja Srbije Bolonjskom procesu 2003, mnogo toga je urađeno na novom Zakonu o visokom obrazovanju. Pošto visokoškolske institucije u Srbiji rade unutar zakonskog okvira donetog 2002, koji inače ne pruža mnogo prostora strukturama studija baziranih na Bolonji, visokom obrazovanju u Srbiji je ozbiljno potreban zakonski okvir koji će uvesti trociklični sistem, ESPB, osiguranje kvaliteta, akreditaciju i koji će osigurati učešće studenata u upravljanju visokim obrazovanjem.

Međutim, i pored nacrtu Zakona o visokom obrazovanju sačinjenom 2003, i nekoliko veoma sličnih nacrtu koje je kasnije uradila nova Vlade u saradnji sa Univerzitetom u Beogradu, veoma je malo verovatno da će Srbija imati novi Zakon o visokom obrazovanju do Ministarskog samita u Bergenu. Nacrt je trenutno zaglavljen negde u skupštinskoj proceduri i, pre svega zbog nedostatka koordinacije od strane Ministarstva prosvete i sporta, bilo je dosta zabune oko konačne verzije ovog zakona (univerziteti tvrde da verzija zakona koja je data skupštini na usvajanje nije ista verzija oko koje su se saglasili), i ne može se sa sigurnošću predvideti kada će zakon biti usvojen, ako ikada i bude. Možda izgleda kao da zakon nije toliko ključan za Bolonjske reforme - međutim, visokoobrazovne institucije tvrde da su postojeći zakon razvukle koliko je to moguće i da je, za dalje reforme, zakon neophodan.

Bolonja na islandski način

Na Islandu ima ukupno devet visokoškolskih institucija. Samo tri od devet institucija je definisalo ishode učenja svih kurseva postojećih kurikuluma. Preostale šest planiraju da ishode definišu, ali standari koji su postavljeni za njihovo definisanje izgleda nisu jasni svim interesnim grupama. Na primer, Nacionalna follow-up grupa za implementaciju Bolonjskog procesa je najveći deo vremena predviđenog za raspravu o ishodu učenja provela raspravljajući oko toga kako prevesti izraz „ishodi učenja” (learning outcomes) na islandski. Prevod izraza je u stvari za sadanajveći korak učinjen ka definisanju ishoda učenja.

Samo dve od devet visokoobrazovnih institucija ima formalni interni sistem za osiguranje kvaliteta. Preostalih sedam ne raspolaže nikakvim pravilima za kontrolu i nadgledanje kvaliteta studija koje same obezbeđuju.

Međutim, ono što izgleda kao najveći problem Bolonjskog procesa na Islandu je samo promovisanje procesa. Ministarstvo prosvete je predstavilo Bolonjski proces nekim stranama kojih se ovaj proces tiče, dok je islandskim studentima Bolonja predstavljena sa izvesnom rezervom. Čini se da su ovde najbitniji profesori, nastavnici i ostalo osoblje visokoobrazovnih institucija. Što se pak tiče promotera Bolonjskog procesa na Islandu iz redova studenata, u pitanju je samo jedna osoba.